

Az iszlám önértelmezése és viszonyulása más vallásokhoz

Németh Pál

Bevezető gondolatok

Mindenekelőtt világosan kell látnunk a túlnani világban, tehát az érzékelhető és elgondolható világon túl létező valóságban, annak hatalmában hívó ember alapvető viszonyulási lehetőségeit a vele szemben álló transzcendens valósághoz. Az emberi törekvés, mely ezt a viszonyt alakítja és formálja, kétféle lehet. Vagy eszközként kívánja felhasználni saját hosszabb-rövidebb távú céljai megvalósításához, tehát uralma alá akarja hajtani, szolgálatába akarja állítani az általa kitűzött célnak, vagy pedig aláveti magát ennek a felsőbb hatalomnak, hódol előtte, csodálja és imádja, és úgy értelmezi önmagát, mint aki egész lényével és valóságával szolgálja ennek az őt minőségileg meghaladó legfőbb valóságnak. Ezért azt keresi és kutatja, hogy ennek a fő valóságnak mi célja van az ő életével, mire akarja őt használni, a maga részéről miben tud megfelelni célkitűzéseinek, mennyiben tudja megvalósítani mindenekfelett uralkodó akaratát. Életének lényege, létének értelme ebben az egyetlen kérdésben fogalmazódik meg: „Mit akarsz, Uram, hogy cselekedjem?” (vö. Act 9,6)

Teológiai látásom szerint a hatalomra és uralomra törő emberi akarat két formában nyilvánul meg: a mágikus és a misztikus magatartásban. A mágiában az ember a varázspraktikák egész sorával igyekszik a túlnani erőket a maga szolgálatába állítani, önző céljai megvalósítása érdekében mozgósítani. A varázsló érti a módját, hogyan igazhatja le és kényszerítheti arra a természetfölötti hatalmakat és erőket, hogy saját akaratának megvalósítói, kiszolgálói legyenek. A mágiában az ember nem kér, hanem parancsol, nem könyörög, hanem kényszerít. A mágikus szertartás csupán eszköz a transzcendens valóság leigázására, erejének és hatalmának kiaknázására.

A misztika útjai nem ilyen egyértelműek. A misztikában feloldódnak a határvonalak, megszűnnek a lényeket érintő különbségek. Nincs többé alany és nincs többé tárgy. A misztikus nem ad nevet, és nem tűri, hogy megnevezzék. Nem tekint senkit és semmit tárgynak, s nem engedi, hogy tárgyul szolgáljon bárkinek. A szubjektum és az objektum kiüresedik, megszűnik az alany és a tárgy kettőssége. Egyetlen cél van: elnémulni a megnevezhetetlen előtt. A misztikus a végtelent fogadja magába és elrejtőzik a végtelenben. A misztika közelebb áll a természetfölötti valósághoz, mint a mágia, mégsem akarja azt önös céljai szolgálatába állítani. A hatalomra törő, uralkodni vágyó akarat a misztikában úgy érvényesül, hogy a misztikus Isten szemével nézi és látja a világot, Istent és önmagát anélkül, hogy ez a három megkülönböztethető lenne.

A vallásban ezzel szemben élesen kirajzolódnak a különbségek ember és Isten, Isten és világ között. Az ember szemtől szemben áll az őt minőségileg meghaladó valósággal, Istennel. A Teremtő és teremtmény között végtelen nagy a különbség, ezért az ember a mindenség teremtő Ura előtt csak szolga lehet. De ebben van a kiváltsága is minden teremtmény fölött. Mert jóllehet az ember parányi lény — testében törekény, lelkében esendő — mégis, ha azt akarja, hogy méltósága csorbát ne szenvedjen, nem lehet másnak szolgálja, csak az Istennek. Ezért az Isten–ember viszony szükségképpen úr–szolga viszony. Az Isten az emberrel szemben mint akarat jelenik meg, és az ember kötelessége a teljes odaadás ez iránt az akarat iránt, a neki való feltétlen engedelmesség. A teremtmény hódolata Teremtője előtt. Ez a vallás lényege. Ebben különbözik a mágiától és a misztikától. A mágiában — és nézetem szerint a misztikában is — az uralomra törő emberi akarat nyilvánul meg, a vallásban a transzcendens valóság iránti odaadás, a feltétlen hódolat. „Csak hódolat illet meg, nem bírálat.” — mondja az Úr Madách drámai költeményében.

Az iszlám önértelmezése

Történetileg tekintve az iszlám a zsidó és a keresztyén vallási hagyománnyal összefüggésben alakult ki. Önértelmezése szerint is a zsidósággal és a keresztyénséggel egyazon összefüggő vallási hagyományt alkot. Prófétái közt tartja számon az Ó- és Újszövetség nagy személyiségeit, s Mohamed személye és küldetése emlékeztet az ószövetségi proféták alakjára és jellemére. I. Timótheos nesztoriánus katolikus–patriarcha (780–823) 781-ben ezt válaszolja, amikor részt vesz *Al-Mahdi ibn al-Manszúr* abbászida kalifa (775–785) tanácskozásán (*medzslisz*) és a kalifa többek között megkérdezi tőle: „Mit vallasz akkor Mohamedről?” A patriarcha ezt feleli:

159 ... Mohamed minden értelmes lénytől dicséretet érdemel azért, mert a proféták és az Istent szeretők útját járta, mert amint a többi proféták Isten egyedülvalóságát tanították, Mohamed ugyanazt tanította. Tehát ő is a proféták útján haladt.

160 Aztán mint ahogy az összes proféták eltávolították az embereket a gonoszságtól és a rossz cselekedetektől, és a jó erkölchöz, meg a jó cselekedethez vonták közel őket, ugyanúgy Mohamed is eltávolította nemzetének fiait a gonoszságtól és a jó erkölcs, meg a jócselekedet felé vonzotta őket. Tehát ismét csak a proféták útját követte.

161 Aztán az összes proféták megtiltották az emberek fiainak, hogy a sátánok előtt leboruljanak, és a bálványokat imádják, és az erős és hatalmas Isten imádatára és felsége előtti hódolatra sarkallták őket, ugyanúgy tett Mohamed is, amikor megtiltotta honfitársainak a sátánok imádatát, a bálványok előtti hódolatot és arról győzte meg őket, hogy az egyetlen, magasságos Istent, akin kívül más isten nincsen, megismerjék, és csak neki hódoljanak. Ebből is világos tehát, hogy Mohamed a proféták útját követte.

162 És amint Mohamed Istentről, az ő igéjéről és lelkéről tanított, ugyanerről profétáltak a proféták mindnyájan. Mohamed tehát a proféták útján haladt.

163 És kicsoda az, aki ne dicsérné, ne tisztelné, ne becsülné azt, aki az Istenért harcolt? Aki nemcsak szóval, hanem karddal is kimutatta féltő szeretetét a magasságos Teremtő iránt?

164 Mert miként Mózes, a mi profétánk cselekedett Izráel fiaival, akik aranyból borjút készítettek és leborultak előtte, és karddal ölte meg és pusztította el mindazokat, akik a borjút imádták,

ugyanígy tett Mohamed is, amikor kimutatta féltő szeretetét a magasságos és magasztos Teremtő iránt, akit jobban szeretett és többre becsült, mint önmagát, családját és honfitársait.

165 Azokat pedig, akik követték őt az Isten félelmében és tiszteletében, felmagasztalta, tisztelte, dicsérte, és Istentől is jót, dicsőséget és tisztességet ígért nekik ezen a világon és a túlvilágon a Paradicsomban. Ám harcolt azok ellen, akik imádták a bálványokat és hódoltak előttük, a Gyehenna tüze fájdalmas kínjával fenyegette őket, amelyben örökké fognak égni a képmutatók.

166 Amint Ábrahám, Isten barátja cselekedett, amikor elhagyta a bálványokat és rokonságát, és Istent követte és neki hódolt, valamint az Isten egyedülvalóságára kezdte tanítani a nemzeteket, ugyanígy cselekedett Mohamed is, midőn elhagyta a bálványok tiszteletét és azokat is, akik a rokonságából és az idegenek közül tovább hódoltak nekik, és egyedül csak azt tisztelte, aki egyedül igaz Isten és csak neki hódolt.

167 Ezért az Isten is felettebb kegyes volt hozzá és lábai alá vetette a két erős birodalmat — üvöltésük hangja, mint az oroszláné vagy a mennydörgésé, mely az egész világra elhallatszik —, vagyis a Perzsa Birodalmat és a Bizánci Birodalmat [...]

168 [...] Ki ne dicsérné azt — óh, győzedelmes király! —, akit az Isten dicsér? Ki ne ékesítené a dicsőség és tisztelet koszorújával azt, akit az Isten felmagasztalt és ennyire becsült? Ez, vagy valami ehhez hasonló a véleményem Mohamedről nekem, és velem együtt mindazoknak, akik Istent szeretik, óh, dicsőséges király.¹

A szövegrészletből világosan látszik, hogy a korabeli keresztyének, amikor a lehető legpozitívabb jellemzést adják Mohamedről, aközben hangsúly esik arra a tényre, hogy bár Mohamed alakja és küldetése hasonlatos az Ószövetség nagy prófétáinak alakjához és küldetéséhez, az iszlám mégis a zsidóságtól és keresztyénségtől függetlenül növekedett világvallássá, nyerte el saját karakterét, lett világbirodalom, majd vallási világhatalom, öltötte fel önálló szellemi ábrázatát, alakította ki saját lelki jellemzőit.

Ha a vallások világában elfoglalt helyét nézzük, el kell ismernünk, hogy az iszlám tisztán és elegyítetlenül mutatja azokat a jellemvonásokat, amelyeket a vallások általában hordoznak. Mindenekelőtt az isteni lény egyedülvalósága, szuverén akarata, mindenekfelett való uralma, amely nem tűr semmiféle hatalommegosztást, az iszlámnak kitüntetett helyet biztosít a vallások világában. Aztán az Istentől nyert teremtményi lét, melynek célja és értelme Isten akaratának magasztalása, a neki való feltétlen meghódolás, a mindenben való engedelmesség. A panaszszoltárok miértjei nem hangozhatnak el egy muzulmán imádkozó ajkáról. Jób könyvének problematikája, a szereplők kétségei és vívódásai elképzelhetetlenek az iszlám vallás híveinek

¹ NÉMETH Pál: „Iszlám–keresztény párbeszéd — Bagdad, anno Domini 781”: *Vigilia LXXIV* (2009) 622. Uő (ford.): „Vallási párbeszéd, amely al-Mahdi abbászida kalifa és I. Timótheosz nesztóriánus keresztényen katolikosz között zajlott”, *uo.* 623–632 (629–630). A párbeszéd arab szövegének bővebb változata fordításban: „Iszlám–keresztény párbeszéd a Krisztus utáni nyolcadik századból, Al-Mahdi és Timotheusz patriarcha között — Németh Pál bevezetőjével”, *Confessio XXXVI* (2012/4) 32–58 (46–47). Továbbá: „Iszlám–keresztény párbeszéd a Krisztus utáni nyolcadik századból”, in SZÉCSI József (szerk.): *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2012*. Keresztény–Zsidó Társaság, Budapest 2013. Bevezetés: 204–215; „Vallási párbeszéd, amely al-Mahdi, a hívők fejedelme és Timotheosz katolikosz, nesztóriánus [*sic*] patriarcha között zajlott a Krisztus utáni nyolcadik században” 206–239 (224–225).

gondolatvilágában. Mert az iszlámban a vallás jellemzői fokozott mértékben vannak jelen, ezért úgy tűnik, hogy az iszlám lenne „a vallás” a vallások között. „Paradox módon azt lehetne mondani — írja G. van der Leeuw vallásfenomenológiájában —, hogy az iszlám az Isten tulajdonképpeni vallása.”² A Korán ugyanezt állítja a 3. szúra 19. versében: *Inna'd-dína 'indAlláhi'l-iszlámu* „Az igazi vallás Istennél az iszlám”.

Az *iszlám* szó eredendően arab gyökerű és az arab szóképzés szabályait követő kifejezés, amelyet eredetileg maga Mohamed használt az általa hirdetett „igazi vallás” jelölésére, hogy megkülönböztesse azoktól a vallási alakulatoktól, amelyeket eleve hamisnak vagy emberi lelemények által meghamisítottnak talált. Amikor az iszlám megjelenik az Arab-félszigeten, olyan társadalmi környezetbe érkezik, amelyet a későbbi muzulmán szerzők *dzsábilija*-nak, a mindenben uralkodó ősi arab ösztönvilág érvényesülési időszakának neveznek. Jobb híján a *dzsábilija* kifejezést „az iszlám előtti kor” kifejezéssel szokták fordítani. Mások „a tudatlanság, barbárság, vadság korának” fordítják. Bármire jussunk is a fordítási kísérletezésben, a *dzsábilija* alapszavát jelentő *dzsahl* az emberi magatartást jelöli, amelyen a féktelen önérvényesítés elvakult ösztöne, a másokat számításán kívül hagyó, megfontolások nélküli önmegvalósítás indulata (*hamijatu'l-dzsábilija* — vö. Korán 48,26) uralkodik. Ez az emberi magatartás még az isteni tulajdonsággal felruházott bálványokkal szemben is vonakodik a valódi tiszteletadástól és hódolattól.

Ezt a bosszúállásra mindig kész lelki beállítódást ábrázolja Amr ibn Kulthúm (Kr. u. VI. század) verse, ahol a költő egyetlen sorban négyszer is alkalmazza a *dzsahl* szó különféle nyelvi alakjait:

A-lá lá jadzshalan ahadun 'alejná / fa-nadzshalu fauqa dzsahli'l-dzsábiliná

Nem úgy van-e, hogy ha valaki féktelen haraggal zúdul ellenünk /, akkor mi még nagyobb dühvel toroljuk meg rajta.

Ezzel szemben az iszlám az „igaz” vallást és az „igazi” vallásosságot jelenti. Az egyetlen és egyedüli Isten valóságának komolyan vételét, a teljes emberi való meghódolását és hódolatát a mindenható Isten színe előtt. Ez a mélységes hódolat megnyilvánul az emberi test mozdulataiban is az istentisztelet alkalmával, amikor a hívek a mekkai szentély irányában homlokukkal a földet érintve meghajolnak a mindenség fölött uralkodó Isten színe előtt.

Az iszlám hívei gyakorta dicsekednek azzal, hogy az ő vallásuk őrzi legtisztábban az első ember vallását a maga őseredeti őszinteségében és egyszerűségében; páratlan hűséggel juttatja kifejezésre azt a lelki hódolatot, amellyel az első ember, Ádám tisztelte az Istent, ezért „iszlám” volt az első ember vallása: a teremtmény hódolata Teremtője, a mindenható Isten előtt; ebben a hódolatban elcsitulnak az önmagát féltő emberi aggodalom „miért” kérdései; a teremtmény nem vonhatja kérdőre teremtő Urát, csak egyet tehet, meghódol a világtöremtő, világkormányzó, mindenható Isten rendelése előtt. Az iszlám szó ezért azt az emberi indulatot fejezi ki, amely min-

² Gerardus VAN DER LEEUW: *A vallás fenomenológiája*. Osiris, Budapest 2001. 557.

denben és minden körülmények között, jó sorsban és rosszban egyaránt, csak egyetlen akaratot áld, dicsér és magasztal: az Istenét.

Az iszlám szó ugyanabból az arab *szín-lám-mím* (*sz-l-m*) mássalhangzóláncból álló szógyökből származik, mint a közismert *szalám* (béke) szó. A Koránban ez olvasható: „Az Irgalmas Istennek szolgálói azok, akik a földön szelídséggel járnak. Midőn a gorombák odaszólnak nekik, ők így válaszolnak: Békesség néktek.” (25,63) Tabaríj, a híres Korán-magyarázó ezt a mondatot így értelmezi: „Azok az Isten szolgálói, akik szelídséggel járnak a földön, és durvaságra nem durvasággal válaszolnak”.

Az *aszlama* ige, amelyből az *iszlám* szó származik, ezt jelenti: "meghódol, meghalázza magát, engedelmeskedik". Az iszlám tehát nem más, mint a vallásos ember alapvető viszonyulása az Istenhez, amely az Isten előtti hódolatban, az iránta tanúsított alázatban és a neki való engedelmisségben lesz nyilvánvalóvá. Aki így viszonyul az Istenhez, annak lelke csendessé, nyugodttá válik, az elnyeri a belső békességet (*szalám*).

Az iszlám viszonyulása más vallásokhoz

Egy olyan vallás, amely önmagát úgy értelmezi, hogy nem csak egyike a lehetséges vallásoknak, hanem mint egyetlen lehetséges vallást, melyhez képest minden egyéb vallás csak torzó, hiányos vagy csonka, vagy kifejezetten hamisítvány, szükségképpen kizárólagossági igénnyel lép fel minden más vallással szemben. Azonban kiemeli a vallások közül azokat, amelyeket isteni kijelentésen alapuló vallásokként (*ad-dijánátu'sz-szamávija*, *ahlu'l-kitáb*), Mohamed előtti iszlámként ismer és ismer el. Ezek a zsidók (*al-Jahúd*), a keresztyének (*an-Naszará*), a szábeusok (talán a mandeusok — *asz-Szábi'ún*), továbbá a 22. szúra 17. verse nyomán Zarathustra hívei (*al-Madzúsusz*). A zoroasztrianusok azonban elvileg nem tartoztak a „könyv népe” közé, mert prófétájuk nem igazi próféta (*nabíj*) hanem legfeljebb csak *mutanabbi*, aki mint próféta lépett fel és akként viselkedett.

A könyv népeinek megvolt a vallásjog által kijelölt helye az iszlám társadalomban. Őket az *ahlu'dz-dzimma* kifejezéssel illették. Ez azt jelentette, hogy bizonyos mértékű adó megfizetése (*dzsizja*) fejében, bizonyos korlátozások megtartása mellett ők az iszlám társadalom oltalmát élvezték. Megkülönböztető ruhadarabot kellett viselniük (*zunnár*),³ nem építhettek magasabb házat annál, mint amilyen a közelükben élő muzulmán szomszédok háza volt, nyilvános helyeken nem árulhattak bort és disznóhúst. Nem tarthattak nyilvánosan vallási ünnepeket, s nem olvashattak fel fennhangon a Szentírásból. Nem harangozhattak, nem építhettek templomot, csak a meglévő épületeket volt joguk karbantartani, s tilos volt a Koránról, a Prófétáról, az iszlámról lekicsinylő módon, támadólag nyilatkozni. Korlátozott jogokkal ugyan, de alkotó részévé váltak az iszlám társadalomnak és kultúrájának.

³ A *zunnár* (görög: *zóné*, *zónarion*, arámi: *zunnará*) eredetileg a keresztyén szerzetesek által használt öv volt. Az iszlám törvények ezzel a ruhadarabbal különböztették meg a megtúrt vallások követőit (zsidók, keresztyének, zoroasztrianusok) a muszlimoktól.

Bizonyos mértékű önkormányzati jogokat kaptak. Vallási ügyeiket saját törvényeik szerint bírálhatták el. Érdekes példa erre a nagy keresztyén orvos és fordító, Hunejn ibn Iszháq (809–873) esete, akinek sorsát megnehezítették irigykedő keresztyén riválisai. Hunejn ibn Iszháq közismerten tartózkodó volt a szentképek tiszteletében. Egyszer megtagadta a kis Jézust tartó Szűzanya képe előtti hódolatot, ezért börtönbe zárták, elkobozták vagyonát és könyveit. Al-Ma'mún kalifa (813–833) azonban négyhónapos raboskodás után szabadon bocsátotta, és visszahelyezte korábbi méltóságába mint udvari orvosát.⁴

Halála körülményeit is beárnyékolja az, hogy tevékenységét folyvást irigység kísérte. Feljegyezték, hogy

al-Mutawakkil (842–861) kalifa egyszer másnaposan kiült a napra. Vele volt a keresztyén at-Tajfúrj és Hunejn ibn Iszháq. At-Tajfúrj így szólt a kalifához: „Ó, hívők fejedelme! A napsütés árt a másnaposságnak.” Hunejn viszont így szólt: „A napsütés nem árt a másnaposságnak.” Amikor így vitatkoztak a kalifa előtt, Hunejn ezzel érvelt: „Ó, hívők fejedelme! A másnaposság az ittas ember állapota.” Erre így szólt al-Mutawakkil: „Hunejn most is elérte a kifejezések sajátosságával és a jelentések meghatározásával, hogy kitűnjön a hozzá hasonlók között.” At-Tajfúrj erre nem tudott mit mondani.

Nem sokkal ez után történt, hogy Hunejn elővette az egyik könyvét, amelyben szerepelt a megfeszített Krisztus képe a kereszt körül állókkal. At-Tajfúrj megkérdezte tőle: „Ezek feszítették-e keresztre Krisztust?” Ezt felelte: „Igen.” „Akkor köpd le őket!” Ezt mondta: „Nem teszem.” Megkérdezte: „Miért nem?” Így felelt: „Azért, mert nem ezek azok, akik megfeszítették Krisztust, hanem ezek csak képmások.” És bevádolta őt at-Tajfúrj, és felvitte egészen al-Mutawakkilig, és engedélyt kérte, hogy a keresztyén vallás szerint ítélkezzenek felette. Ügyéről értesítette a katolikost⁵ és a püspököket, s azok átokkal sújtották. Hetvenszeres átkot mondtak ki rá a keresztyén gyülekezet jelenlétében, és levágták róla a zunnárt. Al-Mutawakkil pedig megparancsolta, hogy a Hunejntől származó orvosságok közül csak olyan juthat be hozzá, amely at-Tajfúrj felügyelete mellett készült. Hunejn otthonába távozott, és még azon az éjszakán meghalt. Azt is mondják, hogy elkeseledésében érte a halál, vagy pedig mérget ivott és ez okozta hirtelen halálát. Isten a tudója.⁶

Ebből az abbászida virágkorban játszódó történetből világosan megmutatkozik, hogy a keresztyének nagyfokú autonómiát élveztek az iszlám társadalmon belül, és az államhatalom általában tiszteletben tartotta a keresztyének mindenkori vallási érzékenységét, s a vitás vallási kérdésekben az egyházi bíraskodás önállóságot élvezett.

⁴ Részben szó szerinti idézet: NÉMETH Pál: „Hunejn ibn Iszháq”: *Confessio* XXXVII (2013/4) 90–91 (91).

⁵ A „katolikos” (arabul: *dzsáthalíq*, magyarul: általános püspök) cím egy bizonyos terület nemzeti egyházának fő metropolitáját jelöli.

⁶ *Ibn al-Qiftī's Tārīh al-hukamā'* (herausgegeben von Julius LIPPERT) Leipzig 1903. 172. Magyar fordítás: NÉMETH (4. jz.) 91.